

1988

Frits van Dartel: Brabants anarchisme

Indien het anarchisme in Brabant ter sprake wordt gebracht dan wordt meestal opgemerkt dat het om 'buitenstaanders' gaat; 'Hollanders' die van boven de rivieren naar het donkere zuiden trokken om de 'onbeschaafde boeren' een rode of zwarte mentaliteit bij te brengen¹. Toch ging een geweldige impuls uit van de reizende sigarenmakers uit de regio 's-Hertogenbosch die op vele plekken in Brabant hun anarchisme achterlieten. Een voorbeeld vinden we in het leven van Frits van Dartel (1876-1956), een Bossche sigarenmaker en 'nomade', die zeer actief was in de ontluikende vakbeweging in Oisterwijk.

Frederik van Dartel wordt geboren in 's-Hertogenbosch in een doorsnee katholiek gezin. Hij had nog zes broers en twee zussen. Zijn moeder sterft op jonge leeftijd waardoor de kinderen onder vaders hoede komen. Vader Van Dartel is een reiziger, een zeeman, die zijn kinderen onderbrengt bij de fraters omdat hij geen tijd heeft zich om het gezin te bekommeren. Hier, in dit 'gesticht', zoals de Van Dartels het tehuis noemden, kregen de kinderen 'meer slaag dan eten' waardoor Frits het katholicisme definitief achter zich liet. Na zijn schooltijd wordt hij sigarenmaker, een vak dat steeds belangrijker werd voor de Brabantse economie. De Bossche sigarenmakers waren echter rood en zelfs anarchistisch bij uitstek. Ze blijken actief in de groep Vrije Socialisten (die lange tijd veel groter en invloedrijker was dan de plaatselijke SDAP) en hebben drank en vlees afgezworen.

In de jaren tachtig en negentig zwerven de sigarenmakers enkel getooid met een plunjezak en hun snijmesje door Nederland, Duitsland en België waar ze steeds aankloppen bij fabrieken die sigaren maken. Indien het werk of de plek niet langer bevredigt of een stille periode kent, reizen ze weer verder. In de vakbladen roepen patroons de reizigers op hun fabriek toch vooral te bezoeken.

Ook Frits trekt rond en doet omstreeks 1890 Oisterwijk aan waar hij gaat werken in de befaamde fabriek De Huifkar. Hier staat hij aan de basis van de eerste vakbond en weet hij een grote invloed op de Oisterwijkse sigarenmakers - en later ook de lederbewerker - uit te oefenen. Hij organiseert spreekbeurten, schrijft in kranten en linkse periodieken (zoals het anarchistische blad *De Toekomst*) en hekelt de plaatselijke geestelijkheid. Vooral de socialistenvreter kapelaan Huybers beschouwt Van Dartel als zijn persoonlijke vijand. Hij weet diens huwelijk te ontwrichten - door druk uit te oefenen op de familie van zijn vrouw - en slaagt er uiteindelijk in hem te broodroven. Huybers stelt een manifest op tegen het vloeken in de fabrieken en van deze hetze wordt Van Dartel de dupe. Zijn afscheidsrede, op de trappen van de fabriek, maakte grote indruk, zo deelden enkele oudere Oisterwijkers ons met een brok in hun keel mede. Na het Oisterwijkse avontuur gaat Frits weer aan het zwerven en leert hij heel wat fabrieken van binnen kennen. Tot zijn weinige bagage hoort het portret van Domela. In Den Haag bouwt hij van een ijzeren bak een woonschuit die achtereenvolgens *Revolte*, *Liberte* en *Johanna* (naar zijn derde vrouw) gedoopt wordt. Tot aan het einde van zijn leven blijft hij een zwerver, en bovenal anarchist. Uiteindelijk bezoekt hij in 1956 in een bejaardentehuis te Purmerend.

Maar terug naar Oisterwijk. Aanvankelijk kent de plaats in 1891 slechts een enkele vakbond voor sigarenmakers en zowel de reizende als de autochtone sigarenmakers

¹ Eerder verschenen in *De Vrije* (mei 1988).

voelen zich hier thuis. De katholieke repressie is echter zeer hevig: de sociale controle wordt opgevoerd door preken vanaf de kansel; katholieke onderwijzers leren hun kinderen scheldwoorden voor andersdenkenden; boeren staan toe dat hun zoons knokploegjes formeren om protestanten en 'rooien' te intimideren; zaaleigenaars worden onder druk gezet hun lokalen niet te verhuren aan niet-katholieken, etc. Het sterkste wapen tegen de socialisten blijkt de eigen vakorganisatie die er in 1901 dan ook komt. Tot ergernis van de pastoors worden er echter geen sigarenmakers lid van de katholieke bond, ook de katholieke sigarenmakers niet. Slechts een handjevol sorteerders kan worden losgeweekt. De aanvallen van Huybers en zijn companen worden nu persoonlijk en een voor een worden de katholieke sigarenmakers gemaand hun 'rooie' bond te verlaten. Uiteindelijk blijkt dat zij die een huis en een gezin hebben voor de katholieke kiezen en de moderne bond verlaten. Dit heeft echter wel tot gevolg dat de katholieke bond een 'rooie' bond wordt. Het katholieke bondslid Ties Kusters vertelde ons: 'Niemand was pro-katholiek in die dagen. Als de RK Harmonie bijvoorbeeld voorbij kwam dan stoffen wij als sigarenmakers met onze klompen in het zand waardoor het spelen in de stofwolken onmogelijk werd gemaakt'.

De intolerante houding van de geestelijkheid heeft tot gevolg dat de sigarenmakers zich steeds onverzoeplijker opstellen jegens het katholieke regime, iets wat de pastoors niet voorzien hadden. Alhoewel Van Dartel de oprichter was van de zich op Bakoenin beroepende Federatie van Sigarenmakers en Tabaksverwerkers kan toch ook niet van een bloeiende Oisterwijkse afdeling gesproken worden. Na de grote staking van 1908, waarin de RK-bond successen boekte, zaten de katholieken vaster dan ooit in het zadel, al weerden zij zich in toenemende mate met 'rooie' argumenten. Als de lokale elite veel later een standbeeld van kapelaan Huybers onthult in de Dorpsstraat blijken onbekenden het beeld al besmeurd te hebben met vette zult die door de warme zon is gaan uitlopen. Ook na de onthulling blijft het gerichte vandalisme tegen de kop aanhouden waarop het beeld uiteindelijk verhuist naar een stille rand van de gemeente. Ook een geschilderd portret van Huybers, in de foyer van De Kunstkring, wordt meerdere malen door messteken gehavend: het huidige schilderij is vandaag al vele malen kleiner dan het oorspronkelijk was. Het kan verkeren onder katholieken.

* Over sigarenfabriek De Huifkar, de vele reizigers en autochtonen die hier voor langere of kortere tijd werkten, en het bedrijfsmanagement schreef ik met Ad van den Oord en Jacqueline de Vries het boek, *De Huifkar. Een geschiedenis van de fabriek en haar personeel* (uitgave WIGO 1988, Dr. Desainlaan 10, 5062 EK Oisterwijk).